

Tšetšeenit venäläisessä kirjallisuudessa

Venäjän television veteraanitoimittaja Vladimir Pozner kysyi kaksi päivää Moskovan metron räjäytyksen jälkeen sadan hengen studioyleisöltään: pitäisikö teidän mielestänne kaikki kaukasialaiset lähettää pois kaupungistamme? Kolme neljänestä vastasi kielteisesti – huolimatta siitä, että he ovat päivittäin tekemisissä viestimien kanssa, jotka eivät tee eroa tšetšeenien, tšetšeeniseparatistien ja terroristien välillä.

Studioyleisöllä oli ehkä jotakin jäljellä siitä Kaukasian kuvasta, jonka he ovat saaneet Venäjän klassisesta 1800-luvun kirjallisuudesta. Siinä tšerkessit ja tšetšeenit saavat kauneuden, rohkeuden ja yksinkertaisen arvokkuuden kaltaisia ominaisuuksia. He olivat toki vaarallisia vihollisina ja etenkin tšetšeenit kuuluisia villydestään ja oveluudestaan, mutta kuvaa vapautta rakastavista muslimeista piirrettiin sitä suuremmalla kunnioituksella ja tiedolla mitä pidemmälle vuosisata eteni.

Nuori Aleksandr Puškin näki vuoriston asukkaat romanttisesti hohteessa: manteliselämäiset sulottaret tarjoilevat maitoa ja lemменhetkiä, urheat soturit kiihtävät nojaten hevostensa harjaan. Puškin innoitti enemmän Byron kuin kaukasialaiset, joihin hänellä oli vähän henkilökohtaisia kontakteja.

Kotiyleisö kohtasi uuden maailman, jota oltiin liittämässä Venäjän valtakuntaan. Islam kohdatiin miellyttävänä machoväritteisen erotiikan ja sotaisten seikkailujen sekoituksena. Kaukasian tuntemattomassa, suurenmoisessa maisemassa harmoniset kylät muistuttivat ”maapallon yksinkertaisista lapsuudenajoista”.

Runoelmasta *Kavkazski plennik* (Kaukasian vanki, 1821) tulikin verrattoman suosittu – monet oppivat runon ulkoa ja tunnetuin, vuoristolaisten elämästä kertova jakso painettiin erillisenä vihkosena monena painoksena.

Maansa liberalisointia toivoneet venäläiset saattoivat lukea runosta myös poliittisen viestin. Siinä ylistetään itsenäistä, sortavan valtiokoneiston ulottumattomissa olevaa vuoristolaista. Saman valtiokoneiston lähettäessä armeijansa vyörymään etelään Puškin pitää sivistyksellistä missiota kuitenkin oikeutettuna. Hän pyytää runonsa epilogissa Kaukasian mahtavia vuoria taipumaan tsarinkenraalin Jermolovin edessä.

Viisitoista vuotta nuoremmalle Mihail Lermontoville Kaukasus oli paljon merkittävämpi, on peräti sanottu, että käytännössä orpo Lermontov antautui vuo-ten ottopojaksi. Hän kuvaa pitkässä nuoruuden aikaisessa runossaan *Izmail-Bei* (1832) venäläiset vandaaleiksi: nämä polttavat kyliä, raiskaavat nuoria tyttöjä ja tappavat lapsia ja vanhuk- sia. Venäjä ei sivistä, vaan tuhoaa.

Lermontov itse samastuu *Izmail-Bei*hin, nuoreen muslimiin, jonka haukankatseella ja tuuheilla silmäripseillä on niin tuhoisa vaikutus venäläisiin daameihin, että kukaan ei pystynyt vastustamaan hänen ”itämaista hellyyt- tään”. Samalla *Izmail-Bei* kuuluu niihin, joitten lapsuudenkylä on hävitetty ja hän vaatii veristä kosta. Hän pysyy Lermontovin silmissä sankarina silloinkin, kun hän ”nuoren leijonan lailla” surmaa venäläisiä sotilaita.

Lermontovin tunnetuimmassa teoksessa *Aikamme sankari*

(1840) venäläinen upseeri Petšerin hurmaantuu ylväeseen tšerkessiruhtinaan tyttären ja järjestää tämän ryöstön. Kun hän sitten väsyä kaunottareen, hän on tuhonnut tytön lisäksi myös tämän perheen. Eikö Venäjä kohdellut Kaukasusta samalla tavalla?

Kun Leo Tolstoi saapui Kaukasiaan 1850-luvun alussa, tarjolla oli jo paljon etnografista ja muuta tietoa. Tolstoi eli kasakoiden keskuudessa pari vuotta, hänellä oli suora kontakti tšetšeeneihin ja hän kiinnostui heidän kielestään ja kulttuuristaan. Hän pystyi siksi murtamaan romanttisen tradition ja kirjoittamaan huomattavasti enemmän tosiasioitten pohjalta, kuten *Kasakoissa* (1863).

Lähes puoli vuosisataa myöhemmin Tolstoi otti lähikuvaan tšetšeenin vavahduttavassa kertomuksessa *Had•i Murat*. Päähenkilö on heimopäällikkö, jonka on ollut hakeuduttava venäläisten luo, mutta joka säilyttää kulttuurisen identiteettinsä ja henkilökohtaisen arvokkuutensa. *Had•i Murat* kunnostautuu Venäjän armeijan aristokraattisissa salongeissa pidättyväisellä mutta ystävällisellä suorapuheisuudellaan.

Hänen muotokuvansa on vi-vahteikas, sitä leimaavat kunnioitus ja ymmärrys. Tolstoi näkee *Had•i Muratin* kuin kruunuohdakkeen juuri kynnetyllä pellolla – taittuneena, loattuna, mutta kuitenkin kukoistavana, hän ei alistu ”ihmiselle, joka on tuhonnut kaikki veljensä ympäriltään”. *Had•i Muratin* maanmiehet ja erityisesti hänen lähimmät miehensä ovat myös tunnusomaisia yksilöitä, samalla säilyttäen kulttuuriset erityispiirteensä.

Tolstoi ei ihanno, vaan kuvaa myös tšetšeenipäälliköitten rai-

voisia konflikteja ja heidän julmia välienselvittelyjään. Pahimpia ovat kuitenkin venäläiset. Tols-toi antaa tuhoavimman tuomionsa, kun hän kertoo miten tšetšeinit raivaavat ruumiitten ja poltet-tujen mehiläiskekojen keskellä:

"Kaivo oli liattu, ilmeisesti tarkoituksella niin, ettei siitä voi-nut ottaa vettä. Myös moskeija oli liattu, ja molla ja mutalimit puhdistivat sitä."

"Vanhat isännät kokoontuivat aukiolle ja pohtivat kyykyssä istuen tilannetta. Kukaan ei maininnut vihaa venäläisiä kohtaan. Tunne, jota kaikki tšetšeinit pienimmistä isoimpaan tunsivat, oli vihaakin voimakkaampi. Se ei ollut vihaa, nuo venäläiset koirat eivät olleet edes ihmisiä, noiden olentojen mieletön julmuus herätti niin suurta vastenmielisyyttä, inhoa ja hämmennystä, että halu tuhota ne kuin rotat, myrkkymähäkit ja sudet oli yhtä luonnollista kuin itsesuojeluvaisto." (Suom. Eero Balk)

"Vihaa voimakkaampi tunne" on avainsana silloinkin kun Aleksandr Sol•enitsyn kuvaa tšetšeenejä *Vankileirien saaristossa*. Hän kertoo kotiseuduiltaan Kazakstaniin toisen maailmansodan aikana pakolla siirretyistä kansanryh-mistä, jotka kaikki olivat alistuneet neuvostovallalle – yhdellä ainoalla poikkeuksella: "Oli yksi kansa, joka selvästi kieltäytyi vaipumasta alistumisen psykologiaan, eikä tämä koskenut yksittäisiä ihmisiä tai kapinoitsijoita, vaan kansaa kokonaisuudessaan, tšetšeenejä."

Sol•enitsyn vertaa siirrettyjä kansanryhmiä ja kertoo perusteellisesti, miten tšetšeinit kieltäytyivät asettumasta Siperiaan, vaan elivät päivän kerrallaan. He ilmaisivat avoimesti halveksuntansa, he eivät päästäneet tyttöjään kouluun, he ajoivat karjan tiehensä ja varastivat naapureiltaan. "Kummallisinta oli, että kaikki pelkäsivät heitä. Kukaan

ei voinut estää heitä elämästä täl-lä tavalla. Siihen eivät pystyneet viranomaisetkaan, joilla oli ollut maassa valta jo kolmekymmentä vuotta."

Millainen on sitten tšetšeeni-en kuva tämän päivän venäläises-sä kirjallisuudessa? Nuoren Andrei Gelasimovin viime vuonna ilmestyneessä romaanissa *a•da* (Jano) kohtaamme vammautuneen Tšetšenian veteraanin. Hänen perheensä on hajonnut, hänen rikki palaneet kasvonsa saavat lapset itkemään. Hän yrittää pysyä hengissä piirtämällä sitä, mitä hän itse ja hänen sotakaverinsa ovat menettäneet: yksi saa takaisin amputoidun jalkansa, toinen vaimonsa, kolmas kaatuneen ystävänsä. Hän piirtää myös tšetšeenejä, mutta silloin kasvojen kohdalle syntyy tyhjä aukko.

Tämän päivän Venäjällä tšetšeinit kuvataan useimmiten yhtä omituisen kasvottomiksi – pakolaisiksi, kioskinpitäjiksi, pikkurikollisiksi tai suurkeinottelijoiksi. Kun aika kunnollisen liikemiehen Stepan on vastattava Viktor Pelevinin viimevuotisessa romaanissa kysymykseen miksi hän ei vastusta sotaa, hän vaikeee. Hän ajattelee tšetšeeniveljiä, jotka monta vuotta "suojelivat" hänen yritystään ennen kuin heidät ammuttiin, ja hän muistaa nämä kylmäverisinä fanaatikkoina, joilla oli taipumus väkivaltaan ja heroisiin.

Useimpien maanmiestensä lailla Stepa ei ajattele siviiliväestöä, josta on tullut lähes näkymätön suurissa venäläisissä viestimissä. Tšetšeinit liitetään sen sijaan kaikkeen ajateltavissa olevaan pahaan ja heidät tehdään yhä vieraammiksi ja vihattavammiksi (katso esimerkiksi Michail Ryklinin katsausta Tanskan *Lettre Internationalissa*, syyskuussa 2003).

Kirjakauppojen myyntipöydät notkuvat Tšetšenian veteraa-

nien sotamuistoja ja samanaiheisia "seikkailuromaaneja", tällaisen populaarikirjallisuuden täytyy olla ainutlaatuista muukalaisvihassa ja raakalaismaisuudessaan. Pahin tältä alueelta lukemani kirja on kapteeni Vjatšeslav Mironovin suurmenestys *Ja byl na etoi voine* (Sota, jossa olin mukana), 2001. Hän tekee rynnäkön yhteen asuntoon Groznyissä:

"Olemme nyt jo matkalla toiseen kerrokseen. Ylös! Ylös! Mitä pehmyttä onkaan jalkojeni alla. Katson alas. Yhden tšetšeenin jäännökset. Yli sata ihmistä on jo juossut hänen ylitseen. Jalat liukuvat erilleen jonkun liukkaan ja tahmean päällä. Älä ajattele, että siinä on kerran ollut ihminen. Eteenpäin! Ylöspäin! Oliko siinä kuitenkin ihmistä? Siinä oli tšetšeeni. Ja se sanoo kai-ken."

Aleksandr Prohanovin romaanin *Gospodin Geksogen* (Herra Trotyyli) on yhtä pelottava ilmiö vakavammassa kirjallisuudessa. Se on erityisen sujuvasti laadittu ennakkoluulojen luettelo, jossa antisemitismi ja muukalaiskammo kuohuvat neuvostonostalgian liemessä. Ja Venäjällä on alituisen uhrin osa – milloin on syyppäänä kansainvälinen juutalaisliiga, milloin tšetšeeniloiset. Tyypiesimerkki on Ahmet, joka kerää kodittomia (venäläisiä!) lapsia Moskovan laitamilta ja ajaa heidät sitten keskustaan ja pakottaa prostituutioon.

Kuvattessaan toista tšetšeeniä, Vahidia, Prohanov viittaa klassikkojen kuvaan kauniista ja arvoituksellisesta kaukasialaisesta, mutta tekee hänet samalla vaaralliseksi pettäjäksi. Tämä luonnehdinta osuu sitä paitsi koko kansaan: romaanissa on pitkä "todistus", jossa vuosien rauhallisen elämän jälkeen venäläisnaisen tytär raiskataan Groznyissä, mies ammutaan ja talo takavarikoidaan – kaikki on tšetšeeninaapurien syytä.

Yhtä epämiellyttävä kuin romaani, on sen menestys. *Gospodin Geksogen* voitti kaksi vuotta sitten kansallisen bestsellerin palkinnon, jonka esivalintalautakunta oli koottu ammattikriitikoista. Seurauksena ovat olleet sekä suuret myyntiluvut että kiivaat protestit. Suhteesta Prohanoviin on tullut Venäjän älymystön vedenjakaja, jotkut kieltäytyvät puristamasta kustantajan kättä ja puhuvat romaanista kansallisena häpeänä.

Vaikuttaa siltä, että tšetšeeni pysyy venäläisessä kirjallisuudessa muukalaisena silloinkin kun hänet joskus kuvataan positiivisin etumerkein. Tatjana Tolstajan dystopiassa *Kys* (2000) kaksi tšetšeeniä saapuu vaeltaen etelästä äärimmäiseen alkukantaiseen ja raakalaismaiseen yhteiskuntaan, joka oli kerran ollut Moskova. Tšetšeenit pystyvät kertomaan merkillisistä asioista: merestä,

ylväistä kaupungeista. He edustavat muistia ja perinnettä, ja he ovat aivan kuten venäläisissä klasikoissa pelottomia – ja vieraita.

Ainoa kirjallisessa lähikuvasa tapaamani tšetšeeni on nainen: insinööri Violeta Ludmila Ulitskajan romaanissa *Skvoznaja linja* (Näkymätön linja, 2003). Hän on muuttanut Moskovaan pirstotun perheensä kanssa, ja hänestä on tullut naispuolisen kustannustoimittajan siivousapulainen. Jo heidän ensimmäisessä, aivan arkipäiväisessä tapaamisessaan tšetšeeninainen ja venakko pitävät toisiaan ihmisinä. Heidän kauttaan sotakin tulee näkyville ja se vapautuu paksusta propagandakerroksesta, jota rehvakkaat kenraalit levittävät Venäjän televisiossa.

Kristina Rotkirch

*Ruotsin kielestä suomentanut
Timo Hämäläinen*